Řešení úloh 3. ročníku Fyziklání online

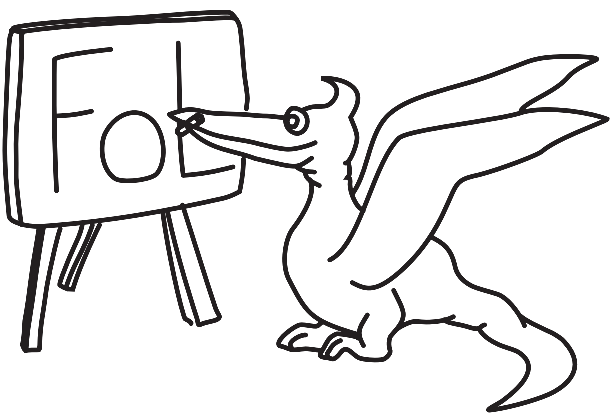

Úloha FoL.1 ... skákal pes

Prchající kriminálník potřeboval přeskočit ze střechy domu na jinou střechu, jak už se to prchajícím kriminálníkům stává. Budova, ze které skákal, má výšku $H = 16\,\mathrm{m}$ a druhá budova má výšku $h = 11{,}6\,\mathrm{m}$, budovy jsou od sebe vzdálené $d = 4\,\mathrm{m}$. Kriminálník má při odrazu rychlost $v = 3{,}8\,\mathrm{m\cdot s^{-1}}$ a skáče rovnoběžně se zemí. Určete, jaká vzdálenost Δ mu bude přebývat/chybět (použijte znaménka +/−) při vztažení k okraji střechy druhé budovy. Odpor vzduchu zanedbejte. Tíhové zrychlení je $g = 9{,}81\,\mathrm{m\cdot s^{-2}}$.

Kiki pila další čaj a přitom vybírala úlohu z HRW.

Dobu kriminálníkova letu určíme jako $t = \sqrt{2\Delta h/g}$, kde Δh je rozdílem výšek obou budov. Se znalostí této doby je možné určit vzdálenost $x = vt\cos\alpha$, kterou kriminálník překoná v horizontálním směru, přičemž $\alpha = 0$.

$$x = vt\cos\alpha\,,$$

$$x = v\sqrt{\frac{2\Delta h}{g}}\,.$$

Po dosazení číselných hodnot dostáváme $x \doteq 3{,}60\,\mathrm{m}$, z čehož plyne, že mu k doskoku bude $0{,}40\,\mathrm{m}$ chybět, takže výsledek vyjádříme ve tvaru $\Delta \doteq -0{,}40\,\mathrm{m}$.

Kristína Nešporová
`kiki@fykos.cz`

Úloha FoL.2 ... zdroj záření

Vypočtěte vlnovou délku záření procházejícího optickou mřížkou, jestliže vzdálenost optické mřížky od stínítka je $2{,}0\,\mathrm{m}$, vzdálenost mezi 0. a 2. maximem interferenčního obrazce je $6{,}0\,\mathrm{cm}$ a perioda optické mřížky je $5{,}0\cdot 10^{-6}\,\mathrm{m}$. Výsledek uveďte v nanometrech.

Monika nevěřila svým očím.

Difrakce na optické mřížce je popsána vztahem

$$\sin\alpha = \frac{k\lambda}{a}\,,$$

kde α označuje úhel dopadu paprsku na stínítko měřený od kolmice, k je řád maxima (zde $k = 2$), λ je vlnová délka použitého záření a a je perioda mřížky. Označíme-li dále vzdálenost mřížky od stínítka l a vzdálenost 0. a 2. maxima b, můžeme pro $b \ll l$ psát $\sin\alpha \approx b/l$. Nyní jsme již schopni pomocí zadaných hodnot vyjádřit vlnovou délku

$$\lambda \approx \frac{ab}{kl} = 75\,\mathrm{nm}\,.$$

Záření s vlnovou délkou $\lambda \doteq 75\,\mathrm{nm}$ spadá do oblasti dalekého UV záření.

Monika Ambrožová
`monika@fykos.cz`

Úloha FoL.3 ... fluktuační

Kvantová elektrodynamika, která spojuje kvantovou teorii s teorií relativity, přinesla revoluci v pojetí vakua. To už není spojováno s představou prázdna a nicoty. Jedná se pouze o stav s nejmenší možnou energií. Tato nejmenší možná energie není vzhledem k principu neurčitosti nulová – s tím souvisí pojem fluktuace vakua. Nejvýraznější mechanický projev kvantových fluktuací představuje síla, jíž jsou přitahována dvě zrcadla (rovnoběžné nenabité kovové desky) oddělená úzkou mezerou. Zatímco v okolním prázdném prostoru existují vlny všech frekvencí, uvnitř dutiny mezi zrcadly existují jen takové vlny, jejichž vlnové délky odpovídají rezonancím v dutině. Důsledkem je velmi malá, ale měřitelná síla, která desky tlačí k sobě. Její velikost závisí na povrchu desek S (zde je přirozené předpokládat lineární závislost), jejich vzdálenosti d, ve vztahu vystupují dvě fundamentální konstanty c a h:

$$F = Kc^{\alpha}h^{\beta}d^{\gamma}S\,.$$

Pomocí rozměrové analýzy určete koeficienty α, β a γ a spočtěte velikost síly pro $S = 1\,\mathrm{cm}^2$ a $d = 1\,\mathrm{\mu m}$. K je bezrozměrná konstanta, z přesného výpočtu pak vychází její velikost $K = \pi/480$.

Zdeněk procházel staré úlohy ze cvik a nestačil se divit.

Z rozměrové analýzy plyne rovnice

$$\mathrm{kg}^1\mathrm{m}^1\mathrm{s}^{-2} = \mathrm{m}^{\alpha+2\beta+\gamma+2}\mathrm{s}^{-\alpha-\beta}\mathrm{kg}^{\beta}.$$

Porovnáním koeficientů poté získáme $\alpha = 1$, $\beta = 1$ a $\gamma = -4$. Vztah pro velikost síly působící mezi deskami je potom

$$F = \frac{\pi hcS}{480d^4}\,.$$

Po dosazení zadaných hodnot vychází $F \doteq 1{,}3 \cdot 10^{-7}\,\mathrm{N}$. Popsaný jev nazýváme Casimirovou silou.

Zdeněk Jakub
`zdenekjakub@fykos.cz`

Úloha FoL.4 ... ČEZ

Kolikrát bychom znásobili hodnotu 500 € bankovky, pokud bychom celou její hmotnost přeměnili na energii? Bankovka váží 1,1 g a 1 kWh elektrické energie dokážete prodat za 20 eurocentů.

Objevte skutečnou hodnotu peněz.

Z bankovky získame energiu podľa vzťahu mc^2, čo predstavuje asi 27,5 GWh. Prenásobením cenou jednej kWh a vydelením nominálnou hodnotou bankovky dostávame 11 000násobok pôvodnej hodnoty.

Ján Pulmann
`janci@fykos.cz`

Úloha FoL.5 ... podzimní

Jakou ustálenou rychlostí bude padat list, bude-li mít dostatečně dlouhou dobu na ustanovení rovnováhy? Předpokládejte, že list má gramáž jako běžný kancelářský papír ($80\,\mathrm{g{\cdot}m^{-2}}$) a má tvar půlkulové plochy. Uvažujte Newtonův vztah pro odpor při hustotě vzduchu $\varrho = 1{,}29\,\mathrm{kg{\cdot}m^{-3}}$

a součiniteli odporu $C = 0{,}33$. Uvažujte tíhové zrychlení $g = 9{,}81\,\mathrm{m{\cdot}s^{-2}}$.

Kdo se leká padajícího listu, nemá čisté svědomí.

Z rovnosti Newtonovy odporové a tíhové síly $C\varrho Sv^2/2 = mg$ a ze skutečnosti, že hmotnost listu se znalostí gramáže σ spočteme jako $m = \sigma S$, dostáváme rovnovážnou rychlost

$$v = \sqrt{\frac{2\sigma g}{C\varrho}} = 1{,}9\,\mathrm{m{\cdot}s^{-1}}\,.$$

Tereza Steinhartová
terkas@fykos.cz

Úloha FoL.6 ... vláček motoráček

Vláček Dennis se rozhodl projíždět stále dokola jednou zatáčkou tak dlouho, dokud nevykolejí. Poloměr zatáčky je $R = 190\,\mathrm{m}$, náklon tratě $\alpha = 5^\circ$, rozchod kolejí $d = 1{,}4\,\mathrm{m}$ a výška těžiště vláčku nad kolejnicemi $h = 1{,}6\,\mathrm{m}$. Jaký je rozdíl maximální a minimální velikosti rychlosti, kterou může vláček Dennis projet zatáčku bez vykolejení? Výsledek vyjádřete v jednotkách $\mathrm{km{\cdot}h^{-1}}$. Tíhové zrychlení uvažujte $g = 9{,}81\,\mathrm{m{\cdot}s^{-2}}$. Vlak jede vodorovně.

Jakub chce řidičák na vlaky.

Najprv zistíme minimálnu rýchlosť, akou sa vlak môže pohybovať. Uhol medzi zvislicou vlaku a spojnicou ťažisko – koľajnice označíme φ. Z geometrie vyplýva, že uhol φ je

$$\varphi = \operatorname{arctg}\frac{d}{2h} \doteq 23{,}6^\circ\,,$$

čo je uhol väčší ako sklon koľajníc $\alpha = 5^\circ$. Preto minimálna rýchlosť bude nulová. Ak ide vlak nejakou rýchlosťou, pôsobí naň v ťažisku tiažová sila a odstredivá sila. Maximálna rýchlosť v_{max}, pri ktorej sa vlak nevykoľají, nastane v prípade, keď celková sila pôsobiaca na vlak smeruje od ťažiska ku vonkajšej koľajnici. Uhol medzi tiažovou a výslednou silou je $\alpha + \varphi$. Pre pomer odstredivej a tiažovej sily potom platí vzťah

$$\frac{F_\mathrm{o}}{G} = \frac{\frac{mv^2}{R}}{mg} = \operatorname{tg}(\alpha + \varphi)\,,$$

odkiaľ dostávame vzťah pre maximálnu rýchlosť

$$v_{\mathrm{max}} = \sqrt{Rg\operatorname{tg}\left(\alpha + \operatorname{arctg}\frac{d}{2h}\right)} \doteq 115\,\mathrm{km{\cdot}h^{-1}}\,,$$

čo je zároveň aj rozdiel maximálnej a minimálnej rýchlosti.

Jakub Kocák
jakub@fykos.cz

Úloha FoL.7 ... srážka!!!

Pozitron a alfa částice letí po přímce proti sobě, oba rychlostí $v = 2\,000\,\mathrm{km{\cdot}s^{-1}}$. Jaká bude jejich vzdálenost v pm *ve chvíli, kdy se pozitron zastaví vůči laboratorní soustavě? Úlohu řešte klasicky.* *Tomáš chtěl zadat částicovou úlohu.*

Na začiatku má pozitrón hmotnosti m_e, rýchlosť $v_{\mathrm{e},0} = v$ a jadro hélia hmotnosti m_H, rýchlosť $v_{\mathrm{H},0} = -v$ (v opačnom smere). Nás bude zaujímať moment, keď sa pozitrón zastaví. Tento moment bude popísaný rýchlosťami pozitrónu $v_{\mathrm{e},1} = 0$ a hélia $v_{\mathrm{H},1}$. Zo zákona zachovania hybnosti dostávame rovnicu

$$m_\mathrm{e} v_{\mathrm{e},0} + m_\mathrm{H} v_{\mathrm{H},0} = m_\mathrm{e} v_{\mathrm{e},1} + m_\mathrm{H} v_{\mathrm{H},1}\,.$$

Po dosadení hodnôt dokážeme vyjadriť rýchlosť $v_{\mathrm{H},1}$ ako

$$v_{\mathrm{H},1} = v\frac{m_\mathrm{e} - m_\mathrm{H}}{m_\mathrm{H}}\,.$$

Potom pomocou zákona zachovania energie zistíme vzdialenosť častíc. Uvažujeme, že na začiatku ich potenciálna energia bola nulová, lebo boli od seba nekonečne vzdialené. Dostávame

$$\frac{1}{2}m_\mathrm{e}v_{\mathrm{e},0}^2 + \frac{1}{2}m_\mathrm{H}v_{\mathrm{H},0}^2 = \frac{1}{2}m_\mathrm{e}v_{\mathrm{e},1}^2 + \frac{1}{2}m_\mathrm{H}v_{\mathrm{H},1}^2 + k\,\frac{Q_1Q_2e^2}{d}\,,$$

kde k je Coulombova konštanta, Q_1 a Q_2 veľkosti nábojov pozitrónu a jadra hélia v násobkoch elementárneho náboja ($Q_1 = 1$, $Q_2 = 2$), e veľkosť elementárneho náboja a d vzdialenosť častíc. Po dosadení známych rýchlostí dostávame vzťah

$$\frac{1}{2}(m_\mathrm{e} + m_\mathrm{H})v^2 = \frac{1}{2}v^2\frac{(m_\mathrm{H} - m_\mathrm{e})^2}{m_\mathrm{H}} + k\,\frac{Q_1Q_2e^2}{d}\,.$$

V tomto vzťahu už všetky veličiny poznáme, tak si vyjadríme hľadané d a dosadíme hodnoty veličín

$$d = \frac{2k\,Q_1Q_2e^2}{v^2(3m_\mathrm{H} - m_\mathrm{e})}\frac{m_\mathrm{H}}{m_\mathrm{e}} \doteq 84{,}4\,\mathrm{pm}\,.$$

Zostáva len poznamenať, že výsledná vzdialenosť je rádovo väčšia ako rozmery jadra hélia, takže k zrážke častíc nedôjde.

Jakub Kocák
jakub@fykos.cz

Úloha FoL.8 ... půlkruhový analyzátor

K analýze rychlostního rozdělení elektronů vyletujících z pracovní oblasti experimentu se používá půlkruhový analyzátor. Jde o dvě půlkruhové desky o poloměru $R = 20\,\mathrm{cm}$, mezi nimiž je magnetické pole. Jednu polovinu seříznuté hrany tvoří detektor, ve druhé je ve vzdálenosti $d = 15\,\mathrm{cm}$ od středu vstupní štěrbina, skrz kterou kolmo na hranu mohou do prostoru s magnetickým polem vstupovat elektrony. Předpokládejte, že elektrony létají nerelativistickou rychlostí. Spočtěte, jaký je poměr η maximální a minimální rychlosti měřitelné tímto detektorem. *Aleš sepsal první úlohu, která ho napadla.*

Částice, která vstupní štěrbinou vletí do analyzátoru, bude stáčena Lorentzovou silou a dopadne na detektor tak, že místo dopadu bude od štěrbiny vzdáleno $2r$, přičemž r je tzv. Larmorův poloměr. Ten odvodíme ze znalosti působících sil na elektron – síla je pouze jedna, a to dostředivá, v tomto případě představovaná onou Lorentzovou silou, která je závislá na vstupní rychlosti elektronu v, jeho náboji q a hmotnosti m a na magnetické indukci B. Předpis pro sílu ($\boldsymbol{F}_\mathrm{L} = q\boldsymbol{v} \times \boldsymbol{B}$) se v případě vhodně zvolených souřadnic (ve směru $\boldsymbol{B}$ a $\boldsymbol{v}$) zjednoduší a můžeme psát

$$\frac{mv^2}{r} = qvB\,,$$
$$r = \frac{mv}{qB}\,.$$

Pokud tento poloměr bude odpovídat polovině vzdálenosti nejbližšího bodu detektoru a štěr-

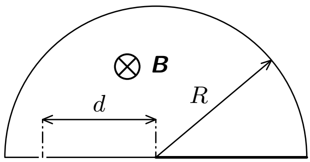

Obr. 1: Náčrtek analyzátoru

biny, získáme minimální rychlost ($v_\mathrm{min} = dqB/2m$), kterou je detektor schopen zjistit; pokud bude odpovídat nejvzdálenějšímu, získáme tu maximální ($v_\mathrm{max} = (d+R)qB/2m$). Dáme-li je do poměru, dostaneme:

$$\eta = \frac{v_\mathrm{max}}{v_\mathrm{min}} = \frac{\dfrac{(d+R)qB}{2m}}{\dfrac{dqB}{2m}} = \frac{d+R}{d}\,.$$

Dosazením číselných hodnot ze zadání získáme výsledek $\eta \doteq 2{,}33$.

Aleš Podolník
`ales@fykos.cz`

Úloha FoL.9 ... upgrade

V nedávné době CERN vylepšil svůj urychlovač. Zvětšil energii urychlených protonů z 3,5 TeV *na* 7 TeV. *Nás však zajímá, o kolik se přitom změnila rychlost protonů. Klidová hmotnost protonu je* $938\,\mathrm{MeV}/c^2$. *Autorem úlohy je Jakub, kterého tahle otázka nějak zaujala.*

Využijeme rovnici $E = \gamma mc^2$ pro získání Lorentzova faktoru obou případů (přibližně 7463 pro 7 TeV a 3731 pro 3,5 TeV) a pak upravíme rovnici

$$\gamma = \sqrt{\frac{1}{1 - \dfrac{v^2}{c^2}}}$$

na rovnici

$$v = \frac{\sqrt{\gamma^2 - 1}}{\gamma}c\,.$$

Pro získání rozdílu pouze odečteme obě rychlosti od sebe:

$$\Delta v = \left(\frac{\sqrt{\gamma_1^2 - 1}}{\gamma_1} - \frac{\sqrt{\gamma_2^2 - 1}}{\gamma_2} \right) c\,.$$

Číselně vyjde přibližně $8{,}1\,\mathrm{m\cdot s^{-1}}$, změna v rychlosti je tedy velmi malá.

Václav Bára
`found@fykos.cz`

Úloha FoL.10 ... nechť je tam rovnost

V nádobě máme směs $m_1 = 50\,\mathrm{g}$ jódu ^{131}I a $m_2 = 20\,\mathrm{g}$ stroncia ^{90}Sr. Za jak dlouho bude v nádobě stejný počet atomů od každého prvku?

Inspirováno loňskou chemickou olympiádou.

Polčas rozpadu jódu je $T_1 = 8{,}02\,\text{dní}$ a molekulová hmotnosť $M_1 = 131\,\mathrm{g\cdot mol^{-1}}$, pre stroncium zasa $T_2 = 28{,}8\,\text{rokov}$ a $M_2 = 90{,}0\,\mathrm{g\cdot mol^{-1}}$. Stačí uvažovať rovnosť látkových množstiev

$$\frac{m_1}{M_1} 2^{-\frac{t}{T_1}} = \frac{m_2}{M_2} 2^{-\frac{t}{T_2}}\,,$$

resp.

$$\frac{m_1 M_2}{m_2 M_1} = 2^{\frac{t}{T_1} - \frac{t}{T_2}}$$

a z toho

$$t = \frac{T_1 T_2}{(T_2 - T_1)\ln 2} \ln \frac{m_1 M_2}{m_2 M_1} \doteq 6{,}26\,\mathrm{d}\,.$$

Všimnime si, že stroncium sa rozpadá oveľa pomalšie ako jód a látkové množstvo jódu je približne 2krát väčšie ako látkové množstvo stroncia, preto by sme mohli čakať, že výsledok bude blízky T_1. To môžeme využiť na rýchlu kontrolu rádovej správnosti výsledku.

Jakub Šafin
`xellos@fykos.cz`

Úloha FoL.11 ... mošt

Mějme homogenní válec s oběma podstavami o hmotnosti $M = 100\,\mathrm{g}$ a výšce $H = 20\,\mathrm{cm}$, který visí ve vzduchu tak, že jeho osa symetrie je rovnoběžná s vektorem tíhového zrychlení. Válec je na počátku plný jablečného moštu o hmotnosti $m_0 = 500\,\mathrm{g}$. Do spodní podstavy válce vyvrtáme malý otvor, kterým necháme mošt vytékat. Určete výšku hladiny, při které bude těžiště celého válce i s moštem (ve válci) v nejnižším místě. Výsledek napište v cm.

Domča má ráda podzimní plody a jejich kuchyňské deriváty.

Označme polohu těžiště od středu spodní podstavy směrem nahoru y. Velký válec má těžiště v konstantní výšce $H/2$, nevyteklý mošt o hmotnosti m s hladinou ve výšce h má těžiště ve výšce $h/2$. Těžiště válce i s moštem se potom spočítá jako průměr poloh těžišť vážený hmotnostmi:

$$y = \frac{MH + mh}{2(m + M)}\,.$$

Hmotnost moštu ve válci se rovná součinu objemu a hustoty moštu ϱ, přičemž objem můžeme napsat jako součin plochy podstavy S a aktuální výšky: $m = Sh\varrho$. Pomocí tohoto vztahu upravíme předchozí na tvar

$$y = \frac{MH + h^2 S\varrho}{2(hS\varrho + M)}\,.$$

Chtěli bychom vědět, pro jakou výšku je tento výraz minimální – zderivujme jej tedy podle h a položme roven nule. Dostaneme kvadratickou rovnici pro h

$$h^2 S\ \varrho + 2Mh - MH = 0\,.$$

Tu vyřešíme (uvažujeme kladný kořen). Součin $S\varrho$ nahradíme m_0/H, jelikož známe objem moštu na začátku. Dostaneme obecný výsledek

$$y_{\min} = \frac{MH}{m_0}\left(\sqrt{1 + \frac{m_0}{M}} - 1\right)\,.$$

Po dosazení nám vyjde, že výška hladiny moštu v okamžiku, kdy bude těžiště moštu a válce nejníž, bude 5,8 cm.

Existuje také řešení nepoužívající derivace, to ponecháme čtenářům.

Dominika Kalasová
`dominika@fykos.cz`

Úloha FoL.12 ... Wienův filtr

Jako rychlostní filtr nabitých částic lze použít na sebe kolmé elektrické a magnetické pole. Uvažujme je obě homogenní a orientovaná tak, že na částici prolétávající kolmo k nim působí antiparalelními silami. Jakou rychlost musí mít nabitá částice, aby ji filtr propustil do detektoru umístěného na přímce její původní dráhy? Uvažujte velikost intenzity elektrického pole $E = 9\cdot 10^3\,\mathrm{V\cdot m^{-1}}$ *a velikost magnetické indukce* $B = 3\cdot 10^{-2}\,\mathrm{T}$.

Ze života experimentálního fyzika.

Chceme, aby částice prolétla rovně, tedy aby Lorentzova síla $\boldsymbol{F} = q(\boldsymbol{E} + \boldsymbol{v}\times\boldsymbol{B})$ byla nulová. Toho lze při správné orientaci polí a s uvážením toho, že částice letí v rovině kolmé na vektor magnetické indukce, vyjádřit podmínkou $v = E/B$. Pro zadané hodnoty vychází $v \doteq 3\cdot 10^5\,\mathrm{m\cdot s^{-1}}$.

Tereza Steinhartová
`terkas@fykos.cz`

Úloha FoL.13 ... pseudoledový čaj

Kiki dostala chuť na ledový čaj. Nebyla bohužel obeznámena s jeho přípravou, postupovala tedy tak, že do konvice dala $m_v = 250\,\mathrm{g}$ *vody o teplotě* $t_v = 20\,^\circ\mathrm{C}$, *do které přidala* $m_l = 350\,\mathrm{g}$ *ledu o teplotě* $t_l = 0\,^\circ\mathrm{C}$. *Po čase (zrovna v době, kdy se v konvici ustálila tepelná rovnováha) ji napadlo, že by nebylo špatné konvici zapnout. Za jak dlouho od zapnutí se jí začne voda na čaj vařit, pokud má konvice příkon* $P = 1{,}8\,\mathrm{kW}$ *a účinnost* $80\,\%$?

Kiki pila čaj a přemýšlela, co zadat.

Než bude zapnuta konvice, dojde k tomu, že se voda ochladí z teploty t_v na teplotu t_1 a rozpustí se taková část ledu, aby se tepla vyrovnala. Předpokládejme, že nedojde k rozpuštění veškerého ledu. Potom ho zbude

$$m_\mathrm{l}' = m_\mathrm{l} - \frac{m_\mathrm{v} c (t_\mathrm{v} - t_1)}{l_\mathrm{l}}\,,$$

kde $t_1 = 0°\mathrm{C}$. Vychází $m_\mathrm{l}' \doteq 287\,\mathrm{g} > 0\,\mathrm{g}$, předpoklad zřejmě platí. Po zapnutí konvice se rozpustí i zbytek ledu, tudíž se z něj stane voda, kterou dohromady s původní vodou chceme ohřát z teploty $t_1 = 0°\mathrm{C}$ na teplotu $t_2 = 100\,°\mathrm{C}$. Měrné skupenské teplo tání ledu je $l_\mathrm{l} = 334\,\mathrm{kJ{\cdot}kg^{-1}}$ a měrná tepelná kapacita vody je $c = 4{,}18\,\mathrm{kJ{\cdot}kg^{-1}{\cdot}°C^{-1}}$. Platí, že $Pt\eta = Q$, kde t je hledaný čas a Q je teplo, které musí konvice dodat systému, aby došlo k varu. Čas tedy určíme

$$t = \frac{Q}{P\eta}\,,$$

$$t = \frac{m_\mathrm{l}' + (m_\mathrm{l} + m_\mathrm{v}) c (t_2 - t_1)}{P\eta} = \frac{m_\mathrm{l} l_\mathrm{l} - m_\mathrm{v} c (t_\mathrm{v} - t_1) + (m_\mathrm{l} + m_\mathrm{v}) c (t_2 - t_1)}{P\eta}\,.$$

Po dosazení číselných hodnot dostáváme $t \doteq 241\,\mathrm{s}$ ($t \doteq 4\,\mathrm{min}\,1\,\mathrm{s}$).

Kristína Nešporová
kiki@fykos.cz

Úloha FoL.14 ... šplhoun aceton

Do jaké výšky vystoupí hladina acetonu v kapiláře při teplotě $20\,°\mathrm{C}$*, pokud průměr kapiláry je* $0{,}6\,\mathrm{mm}$ *a pokud povrchové napětí acetonu činí* $0{,}023\,4\,\mathrm{N{\cdot}m^{-1}}$*? Výsledek zadejte v centimetrech.*

Kiki se inspirovala cvikem z fyzikální chemie.

Elevační síla povrchového napětí $F = \sigma l$, kde σ je povrchové napětí a l je délka okraje povrchu, je v rovnováze s tíhovou silou $F_\mathrm{g} = mg$, kde m je hmotnost sloupce kapaliny. Délku l lze rozepsat jako $l = 2\pi r$, kde r je poloměr kapiláry, a hmotnost m si lze vyjádřit jako $m = \varrho V = \varrho \pi r^2 h$, kde ϱ je hustota acetonu a h je hledaná výška sloupce acetonu. Z rovnováhy sil tedy plyne

$$h = \frac{2\sigma}{r\varrho g}\,.$$

Číselně vyjde $h = 2{,}0\,\mathrm{cm}$, přičemž hustota acetonu při dané teplotě je přibližně $\varrho = 790\,\mathrm{kg{\cdot}m^{-3}}$.

Kristína Nešporová
kiki@fykos.cz

Úloha FoL.15 ... kulatá

Jaký index lomu musí mít kulička, aby soustředila rovnoběžný svazek dopadající kolmo její povrch na svou zadní stěnu? Uvažujte paraxiální aproximaci. Výsledek uveďte v násobcích indexu lomu okolí.

Zdeněk našel v šuplíku záhadnou kuličku neznámého původu.

Nakresleme si průchod paprsku kuličkou a délky a úhly označme jako na obrázku. Z rovnoramenného trojúhelníku s rameny R snadno určíme

$$\alpha = 180° - (180° - 2\beta) = 2\beta\,.$$

V paraxiální aproximaci $b \ll R$ platí Snellův zákon ve tvaru $n_1\alpha = n_2\beta$, kde n_1 je index lomu okolního prostředí a n_2 index lomu kuličky. Po dosazení za α dostaneme $n_2 = 2n_1$, index lomu kuličky tedy musí být dvojnásobkem indexu lomu okolí.

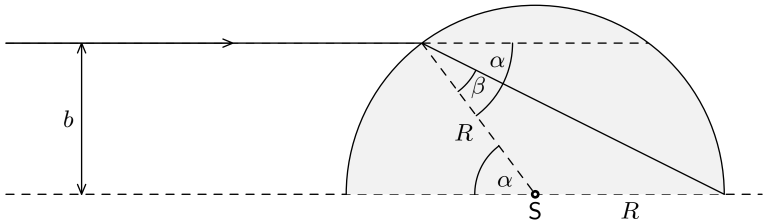

Obr. 2: Lom světla v kuličce

Miroslav Hanzelka
mirek@fykos.cz

Úloha FoL.16 ... žárovka a kondenzátor

Když byl Oliver v New Yorku, koupil si žárovku GE 31546 60A1 P VRS ES 110 120V BE. Po příjezdu do ČR mu ji bylo líto vyhodit, a tak aby mohla stále svítit, zapojil ji do série s ideálním kondenzátorem. Zanedbejte vnitřní odpor zdroje (zásuvky) a určete kapacitu kondenzátoru, kterou musí kondenzátor mít, aby na žárovce bylo odpovídající napětí. Vězte, že elektrické sítě v Evropě pracují na frekvenci 50 Hz *a že fázové napětí v českých domácnostech je* 230 V. *Výsledek uveďte v* μF. *Jimmyho inspiroval kamarád, který si koupil špatnou žárovku.*

Jelikož jsou prvky zapojené v sérii, budeme vycházet z úvahy, že žárovkou i kondenzátorem musí projít za jednotku času stejný náboj, tedy proudy odebírané spotřebiči jsou si rovny. Proud procházející kondenzátorem pak určíme dle parametrů žárovky $I = P/U_{\check{Z}} = 0{,}5\,\mathrm{A}$. Kondenzátor popíšeme pomocí

$$X_{\mathrm{C}} = \frac{1}{\omega C} \Rightarrow C = \frac{1}{2\pi\nu X_{\mathrm{C}}} = \frac{I}{2\pi\nu U_{\mathrm{C}}}\,.$$

Zbývá tedy určit napětí na kondenzátoru. Víme, že v případě kondenzátoru předbíhá proud napětí a pro celkové napětí můžeme psát $U^2 = U_{\mathrm{C}}^2 + U_{\check{Z}}^2$, jelikož žárovka se chová jako odpor, kde se nic nepředbíhá. Z toho dostáváme výsledné vyjádření

$$C = \frac{P}{2\pi\nu U_{\check{Z}}\sqrt{U^2 - U_{\check{Z}}^2}} \doteq 8{,}11\,\mathrm{\mu F}\,.$$

Václav Bára
found@fykos.cz

Úloha FoL.17 ... tyčka na drátech

Mějme tyčku o hmotnosti $m = 97\,\mathrm{kg}$, která je zavěšená na dvou ocelových lanech Q a W, která mají poloměr $r = 1{,}3\,\mathrm{mm}$ a modul pružnosti v tahu $E = 210 \cdot 10^9\,\mathrm{Pa}$, tak, že tyčka nyní visí vodorovně, jak vidíme na obrázku. Před zavěšením byl drát Q dlouhý $l_0 = 2{,}7\,\mathrm{m}$ a o $\Delta l = 2{,}0\,\mathrm{mm}$ kratší než drát W po zavěšení. Označme, podle obrázku, vzdálenosti drátů od těžiště tyčky d_Q, d_W. Jaký je poměr délek d_Q/d_W? Tíhové zrychlení je $g = 10\,\mathrm{m{\cdot}s^{-2}}$. Předpokládejte, že se poloměr drátu nemění. *Domča si hrála s lany z konstrukčních ocelí.*

Drát Q je natahován podle Hookova zákona silou $F_\mathrm{Q} = SE\Delta l/l_0 = \pi r^2 E\Delta l/l_0$. Tato síla musí spolu se silou F_W, kterou působí tyčka na drát W, kompenzovat tíhovou sílu mg, platí tedy $F_\mathrm{W} = mg - F_\mathrm{Q}$.

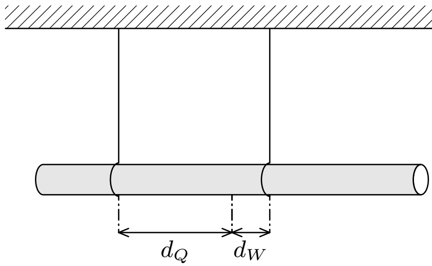

Obr. 3: Zavěšená tyč

Aby byla tyč v klidu a neotáčela se, musí být splněna rovnováha momentů sil – počítejme, jak napovídá zadání, vzhledem k těžišti:

$$F_\mathrm{Q} \cdot d_\mathrm{Q} = F_\mathrm{W} \cdot d_\mathrm{W}\,.$$

Nyní můžeme snadno vyjádřit hledaný poměr

$$\frac{d_\mathrm{Q}}{d_\mathrm{W}} = \frac{F_\mathrm{W}}{F_\mathrm{Q}} = \frac{mg - \pi r^2 E\Delta l/l_0}{\pi r^2 E\Delta l/l_0}\,.$$

Po dosazení číselných hodnot zjistíme, že zadané délky jsou v poměru 0,17.

Dominika Kalasová
`dominika@fykos.cz`

Úloha FoL.18 ... totem

Z Plitvického jezera v místě, kde je hloubka $2\,\mathrm{m}$, svisle vyčnívá jeden metr nad hladinu totem. Svítí na něj zapadající Slunce, které je 30° nad obzorem. Jak dlouhý stín (v m) vrhá totem na dno jezera? *Dominika koukala na Mayovky.*

Označme si s_h délku stínu, který vrhá totem na hladinu, a s_d délku stínu vrženého na dno, index lomu vody $n = 1{,}33$ a vzduchu $n' = 1$. Světlo na vodu dopadá pod úhlem 60° ke kolmici a vytváří tak stín délky $s_\mathrm{h} = (1\,\mathrm{m})/(\mathrm{tg}\,30^\circ)$. Potom se světlo láme podle Snellova zákona

$$n' \sin 60^\circ = n \sin\alpha\,,$$

kde α je úhel lomu paprsků do vody. Stín na dně s_d bude o tyto paprsky delší, takže

$$s_\mathrm{d} = s_\mathrm{h} + 2\,\mathrm{m} \cdot \mathrm{tg}\left(\arcsin\left(\frac{1}{n}\sin 60^\circ\right)\right) \doteq 3{,}45\,\mathrm{m}\,.$$

Dominika Kalasová
`dominika@fykos.cz`

Úloha FoL.19 ... solární mánie

Zeměplocha je osvětlena pod úhlem 39° *nad horizontem a osvětlení má hodnotu* $E_1 = 80\cdot 10^3$ lx. *Jaké bude osvětlení, pokud bude Slunce* 30° *nad obzorem?* *f(Aleš) měl málo světla.*

Pro osvětlení platí vztah

$$E = \frac{I}{h^2}\cos\alpha = \frac{I}{h^2}\cos\left(\frac{\pi}{2} - \beta\right)\,,$$

kde α je úhel od kolmice dopadu a β je úhel od horizontu. Pro poměr obou osvětlení pak máme

$$\frac{E_2}{E_1} = \frac{\frac{I}{h^2}\cos\left(\frac{\pi}{2} - \beta_2\right)}{\frac{I}{h^2}\cos\left(\frac{\pi}{2} - \beta_1\right)}\,.$$

Odtud vyjádříme

$$E_2 = E_1\frac{\cos\left(\frac{\pi}{2} - \beta_2\right)}{\cos\left(\frac{\pi}{2} - \beta_1\right)}\,.$$

Číselně pak máme $E_2 \doteq 63\,600\,\mathrm{lx}$.

Aleš Flandera
`flandera.ales@fykos.cz`

Úloha FoL.20 ... rozpadovka

Mějme 20,0 g *neznámého radioaktivního prvku s* 232 *nukleony. Za jednu minutu v něm proběhne* $2{,}12\cdot 10^{11}$ *přeměn. Spočítejte poločas rozpadu v sekundách. Rozpadový produkt je stabilní.* *f(Aleš) se byl pobavit na přednášce jaderné fyziky.*

Pro počet částic platí vztah

$$N_0 = \frac{m}{Am_\mathrm{u}}\,,$$

kde A je nukleonové číslo, m_u je atomová hmotnostní jednotka a m je hmotnost radioaktivního materiálu. Počet radioaktivních přeměn je dán jako

$$N' = N_0\lambda t\,,$$

kde t je čas a λ je rozpadová konstanta. Tu vyjádříme z předcházejících rovnic

$$\lambda = \frac{N' A m_\mathrm{u}}{mt}\,.$$

Pro poločas rozpadu T lze odvodit

$$T = \frac{\ln 2}{\lambda}\,.$$

Po dosazení

$$T = \frac{mt\ln 2}{N'Am_\mathrm{u}}\,.$$

S číselnými hodnotami ze zadání, kde bylo vzato $m_\mathrm{u} \doteq 1{,}66 \cdot 10^{-27}\,\mathrm{kg}$, máme poločas rozpadu $T \doteq 1{,}02 \cdot 10^{13}\,\mathrm{s}$.

Aleš Flandera
`flandera.ales@fykos.cz`

Úloha FoL.21 ... tepelná koule

Obyčejná žárovka, jak je známo, produkuje podstatně více infračerveného než viditelného záření. Představme si, že nám nefunguje topení a chceme si pomocí žárovky ohřát prokřehlé ruce z teploty $T_1 = 15\,°\mathrm{C}$ na teplotu $T_2 = 35\,°\mathrm{C}$. Žárovku zcela obejmeme dlaněmi tak, že využijeme veškeré tepelné účinky záření vycházejícího z rozžhaveného wolframového vlákna. Vypočítejte, za jak dlouho se ruce zahřejí, jestliže teplota wolframového vlákna je $T_\mathrm{W} = 3\,000\,\mathrm{K}$ a má délku $l = 10^{-1}\,\mathrm{m}$ a průměr $d = 10^{-4}\,\mathrm{m}$. Hmotnost lidských rukou a tepelnou kapacitu odhadneme hodnotami $m = 1\,\mathrm{kg}$, $c = 3\,000\,\mathrm{J{\cdot}K^{-1}{\cdot}kg^{-1}}$. *Mirkovi na koleji stávkovalo topení.*

Teplo potřebné na rozehřátí rukou je dáno kalorimetrickou rovnicí $Q = mc(T_2 - T_1)$. Ze Stefan-Boltzmannova zákona máme pro výkon žárovky $P = \sigma\pi dlT_\mathrm{W}^4$. Čas je potom dán podílem

$$t = \frac{Q}{P} = \frac{mc(T_2 - T_1)}{\sigma\pi dlT_\mathrm{W}^4}\,.$$

Číselným dosazením zjistíme, že se ruce ohřejí za $416\,\mathrm{s} = 6\,\mathrm{min}\,56\,\mathrm{s}$. Žárovku lze zjevně dobře použít jako malý přímotop.

Miroslav Hanzelka
`mirek@fykos.cz`

Úloha FoL.22 ... analogový hustoměr

V akváriu naplněném do výšky $h = 30\,\mathrm{cm}$ se u dna drží chladnější voda, neboť má vyšší hustotu. Víme, že hustota vody v akváriu roste lineárně s hloubkou – na hladině má hustota hodnotu $\varrho_u = 996\,\mathrm{kg{\cdot}m^{-3}}$, hustotu ϱ_d u dna neznáme. Určete ji na základě skutečnosti, že se homogenní špejle o hustotě $\varrho_s = 997\,\mathrm{kg{\cdot}m^{-3}}$ a délce h ponořená do vody a upevněná v jednom krajním bodě na povrchu hladiny odchýlí od svislého směru o $\varphi = 60°$.

Mirek vymýšlel alternativní měřicí přístroje.

Hustota v hloubce x je určena vztahem

$$\varrho(x) = \varrho_\mathrm{u} + \frac{x}{h}\left(\varrho_\mathrm{d} - \varrho_\mathrm{u}\right).$$

Aby byla špejle v rovnováze, musí být celkový moment sil na ni působících nulový, tj.

$$\int \mathrm{d}M = 0\,.$$

Element momentu síly vyjádříme jako $\mathrm{d}M = x(\mathrm{d}F_{\mathrm{vz}} - \mathrm{d}F_{\mathrm{g}})$ a elementy sil jsou určeny vztahy

$$\mathrm{d}F_{\mathrm{vz}} = \frac{mg\varrho(x)}{\varrho_{\mathrm{s}}h}\mathrm{d}x\,,$$
$$\mathrm{d}F_{\mathrm{g}} = \frac{mg}{h}\mathrm{d}x\,,$$

kde m je hmotnost špejle. Dosadíme do integrálu a integrujeme v mezích od 0 do $h\cos\varphi$ (osa x míří směrem dolů, $h\cos\varphi$ je poloha nejnižšího bodu špejle)

$$\int_0^{h\cos\varphi} x\left(\frac{mg}{\varrho_{\mathrm{s}}l}\left(\varrho_{\mathrm{u}} + \frac{x}{h}(\varrho_{\mathrm{d}} - \varrho_{\mathrm{u}})\right) - \frac{mg}{l}\right)\mathrm{d}x = 0\,,$$
$$\frac{\varrho_{\mathrm{u}}}{2\varrho_{\mathrm{s}}l} + \frac{h\cos\varphi}{3\varrho_{\mathrm{s}}hl}(\varrho_{\mathrm{d}} - \varrho_{\mathrm{u}}) - \frac{1}{2l} = 0\,.$$

Zbývá vyjádřit ϱ_{d} a dosadit číselné hodnoty

$$\varrho_{\mathrm{d}} = \frac{3}{2\cos\varphi}(\varrho_{\mathrm{s}} - \varrho_{\mathrm{u}}) + \varrho_{\mathrm{u}} \doteq 999\,\mathrm{kg{\cdot}m^{-3}}\,.$$

Miroslav Hanzelka
mirek@fykos.cz

Úloha FoL.23 ... natlakovaná krabička

Máme $n = 1\,\mathrm{mol}$ oxidu uhličitého (CO_2) dobře uzavřeného v nádobce, která má objem $V = 1\,\mathrm{l}$. Nádobka je v tepelné rovnováze s pokojem o teplotě $T = 297\,\mathrm{K}$. Jak se bude lišit náš odhad tlaku v nádobce, když tlak vypočítáme na základě rovnic pro ideální plyn p_{id} a na základě van der Waalsovy rovnice (1) pro neideální tekutinu?

$$\left(p_{\mathrm{Waals}} + \frac{n^2a}{V^2}\right)(V - nb) = nRT \tag{1}$$

Určete $(p_{\mathrm{id}} - p_{\mathrm{Waals}})/p_{\mathrm{id}}$. Konstanty van der Waalsovy rovnice pro oxid uhličitý jsou:

$$a = 0{,}3653\,\mathrm{Pa{\cdot}m^6{\cdot}mol^{-2}}\,,$$
$$b = 4{,}280\cdot 10^{-5}\,\mathrm{m^3{\cdot}mol^{-1}}\,.$$

Molární plynová konstanta je $R = 8{,}31\,\mathrm{J{\cdot}K^{-1}{\cdot}mol^{-1}}$.

Karel chtěl zadat něco na van der Waalsův plyn.

Z obou stavových rovnic vyjádříme příslušné tlaky

$$p_{\mathrm{id}} = \frac{nRT}{V}\,,$$
$$p_{\mathrm{Waals}} = \frac{nRT}{V - nb} - \frac{n^2a}{V^2}\,.$$

Potom již stačí pouze dosadit do poměru

$$\frac{p_{\mathrm{id}} - p_{\mathrm{Waals}}}{p_{\mathrm{id}}} = 1 - \frac{V}{V - nb} + \frac{na}{RTV} \doteq 10{,}3\,\%\,.$$

Miroslav Hanzelka
mirek@fykos.cz

Úloha FoL.24 ... mistr světa ve skoku pro něco

Maxipes Fík má na každé zadní noze pružinu o klidové délce $l = 0{,}5\,\mathrm{m}$ *a tuhosti* $k = 3\cdot 10^5\,\mathrm{kg\cdot s^{-2}}$. *Vyskočí do výšky* $h = 10\,\mathrm{m}$ *a při následném dopadu se mu pružiny zaseknou, takže zůstane kmitat na místě. Vypočtěte amplitudu netlumených kmitů, jestliže Fík váží* $m = 500\,\mathrm{kg}$. *Tíhové zrychlení uvažujte* $g = 9{,}81\,\mathrm{m\cdot s^{-2}}$. *Mirek Fíkovi záviděl jeho způsob přepravy.*

V nejvyšším bodě své trajektorie má Fík potenciální energii $E_1 = mgh$. Po dopadu se do pružin uloží potenciální energie $E_\mathrm{p} = \frac{1}{2}(k+k)y^2$ a Fíkovi zůstane energie $E_2 = mg(l-y)$, kde y představuje maximální stlačení pružiny. Ze zákona zachování mechanické energie plyne pro y kvadratická rovnice

$$ky^2 - mgy - mg(h-l) = 0\,.$$

Od jejího kladného řešení $y \doteq 0{,}402\,\mathrm{m}$ musíme ještě odečíst stlačení pružiny v rovnovážné poloze $y_0 = mg/2k \doteq 0{,}008\,\mathrm{m}$, abychom získali amplitudu $y_\mathrm{a} \doteq 0{,}394\,\mathrm{m}$.

Miroslav Hanzelka
mirek@fykos.cz

Úloha FoL.25 ... kladky

Vypočítejte, s jakým zrychlením začne stoupat závaží o hmotnosti m_1 *v kladkostroji na obrázku, je-li soustava na počátku v klidu. Hmotnosti závaží jsou* $m_1 = 400\,\mathrm{g}$, $m_2 = 200\,\mathrm{g}$, $m_3 = 100\,\mathrm{g}$, *tíhové zrychlení* $g = 10\,\mathrm{m\cdot s^{-2}}$. *Kladky i provázky jsou nehmotné, pohyb probíhá bez tření.* *Mirek byl fascinován jednoduchými stroji.*

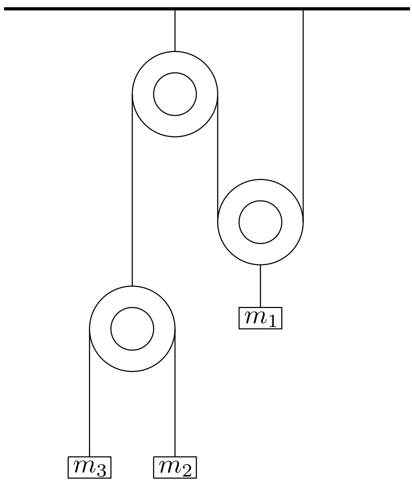

Obr. 4: Kladkostroj

Tahové síly provázku působící na závaží 2, 3 označíme T_2 a tahové síly působící na pravou a levou kladku T_1. Zrychlení označme a_1, a_2, a_3 a zrychlení levé kladky a_4. Nechť směřují vektory všech zrychlení svisle dolů. Potom je soustava popsána rovnicemi

$$
\begin{aligned}
m_1a_1 &= m_1g - 2T_1\,,\\
m_2a_2 &= m_2g - T_2\,,\\
m_3a_3 &= m_3g - T_2\,,\\
T_1 &= 2T_2\,,\\
2a_1 &= -a_4\,.
\end{aligned}
$$

Označíme-li zrychlení závaží 2, 3 v soustavě levé kladky a_2', a_3', platí $a_2' = -a_3'$, $a_2 = a_2' + a_4$ a $a_3 = -a_2' + a_4$, z čehož dostáváme zbývající šestou rovnici

$$a_1 = -\frac{1}{4}(a_2 + a_3)\,.$$

Z posledních tří rovnic dosadíme do prvních tří, dostaneme

$$
\begin{aligned}
-\frac{1}{4}m_1(a_2 + a_3) &= m_1g - 4T_2\,,\\
m_2a_2 &= m_2g - T_2\,,\\
m_3a_3 &= m_3g - T_2
\end{aligned}
$$

a součtem druhé a třetí rovnice a porovnáním s první máme

$$\frac{16T_2}{m_1} - 4g = 2g - T_2\left(\frac{1}{m_2} + \frac{1}{m_3}\right)\,,$$

po úpravách

$$T_2 = 6g\frac{m_1m_2m_3}{m_1m_2 + m_1m_3 + 16m_2m_3}\,.$$

Do vztahů pro zrychlení $a_2 = g - T_2/m_2$, $a_3 = g - T_2/m_3$ dosadíme za T_2 a pomocí páté a šesté rovnice dopočteme

$$a_1 = g\frac{m_1m_2 + m_1m_3 - 8m_2m_3}{m_1m_2 + m_1m_3 + 4m_2m_3} = -2\,\mathrm{m{\cdot}s^{-2}}\,.$$

Miroslav Hanzelka
`mirek@fykos.cz`

Úloha FoL.26 ... světlo v krabičce

Jaký by musel být počet modrých fotonů (o vlnové délce $\lambda = 450\,\mathrm{nm}$) v krychlové vzduchoprázdné krabičce o vnitřní délce hrany $a = 10\,\mathrm{cm}$, aby uvnitř krabičky fotony vyvolávaly tlak $p = 1\,\mathrm{bar} = 10^5\,\mathrm{Pa}$? Stěny jsou dokonale zrcadlové. *Napadlo Karla na termodynamice.*

Uvažujeme stejně jako při odvozování rovnice pro tlak plynu. Na stěnu nádoby o obsahu S dopadne za čas t celkem $NctS/(6V)$ fotonů. N je počet částic, V objem krabičky, c rychlost světla a 1/6 zohledňuje směr pohybu částic – pouze šestina se jich pohybuje ve směru kladné osy x. Při pružné srážce se stěnou se hybnost jednoho fotonu změní o $2h/\lambda$. Celková změna hybnosti fotonů, které se za čas t odrazily od plochy S, je

$$\Delta p_\mathrm{m} = \frac{hcNtS}{3\lambda V}\,.$$

Síla je definovaná jako časová změna hybnosti a tlak jako síla působící kolmo na plochu S, proto

$$p = \frac{hcN}{3\lambda V}\,.$$

Hledáme počet částic, který by způsobil daný tlak, takže

$$N = \frac{3p\lambda V}{hc} \doteq 6{,}79 \cdot 10^{20}\,.$$

Při takovémto počtu částic je hustota energie záření v krabičce cca $3 \cdot 10^5\ \mathrm{J{\cdot}m^{-3}}$, což je zhruba o šest řádů více, než na povrchu Slunce.

Miroslav Hanzelka
`mirek@fykos.cz`

Úloha FoL.27 ... osvícený vozík

Vozík o hmotnosti $m = 100\,\mathrm{g}$ se může po kolejích pohybovat bez tření. Na boku vozíku se nachází svisle upevněné zrcadlo. Ze žárovky výkonu $P = 60\,\mathrm{W}$ jsme veškeré vycházející světlo koncentrovali do svazku, který kolmo dopadá na zrcadlo na vozíku. Na začátku byl vozík v klidu. Za jaký čas (v sekundách) vozík ujede vzdálenost $l = 1\,\mathrm{m}$? Předpokládejte, že se světlo zcela odráží a celý výkon žárovky se přemění na světlo. *Jakub chtěl bezdotykový turbo pohon.*

Svetlo, ktoré sa odráža od zrkadla, má hybnosť. Pri odraze sa jeho hybnosť zmení na opačnú. Keďže platí zákon zachovania hybnosti, musel vozík získať pri odraze hybnosť. Hybnosť fotónu vlnovej dĺžky λ je $p = h/\lambda$, kde h je Planckova konštanta. Sila pôsobiaca na vozík sa vypočíta z podielu zmeny hybnosti za čas

$$F = \frac{\Delta p}{\Delta t}\,.$$

Zmena hybnosti je dvojnásobok hybnosti fotónu, keďže fotón zmenil smer. Vzťah medzi vlnovou dĺžkou λ a frekvenciou f fotónu je $\lambda = c/f$. Po dosadení dostaneme

$$F = \frac{2hf}{c\Delta t}\,.$$

Energia fotónu E je $E = hf$. Tento člen si v rovnici nahradíme

$$F = \frac{2E}{c\Delta t}\,.$$

Táto energia je energia fotónu (prípadne fotónov), ktorý sa odrazil za čas Δt, a zároveň rovnaké množstvo energie bolo žiarovkou za tento čas vytvorené. Podiel energie a času predstavuje výkon žiarovky P

$$F = \frac{2P}{c}\,.$$

Táto konštantná sila vyvoláva na hmotnosť m konštantné zrýchlenie veľkosti

$$a = \frac{F}{m} = \frac{2P}{cm}\,.$$

Za čas t prejde teleso pri konštantnom zrýchlení a z pokoja vzdialenosť $l = at^2/2$. Dosadením a vyjadrením času dostaneme vzťah

$$t = \sqrt{\frac{lcm}{P}} \doteq 707\,\mathrm{s}\,.$$

Jakub Kocák
`jakub@fykos.cz`

Úloha FoL.28 ... Zeměválec

Představme si, že naše planeta je nekonečný válec. Poloměr i hustota jsou zachovány, vzdálenost Měsíce také. Jakou rychlostí bude Měsíc (koule) obíhat kolem Země? Počítejte s poloměrem Země $6\,378\,\mathrm{km}$ *a hustotou Země* $5\,515\,\mathrm{kg{\cdot}m^{-3}}$. *Dráhu Měsíce kolem Země považujte za kruhovou.*

Tomáš Bárta si představoval alternativní vesmíry.

Označme intenzitu gravitačního pole $\boldsymbol{K}$. Úlohu vyřešíme pro gravitační pole obdobně, jako bychom ho řešili pro elektrostatické. Gaussův zákon nám potom říká

$$\oint_S \boldsymbol{K} \cdot \mathrm{d}\boldsymbol{S} = 4\pi GM\,.$$

Jako plochu pro integraci zvolíme válec o poloměru r a délce l. V něm uzavřenou hmotnost vyjádříme jako $\pi R_\mathrm{Z}^2 l \varrho_\mathrm{Z}$. Výraz pak lze upravit na:

$$2\pi r l K(r) = 4\pi G \cdot \pi R_\mathrm{Z}^2 l \varrho_\mathrm{Z}\,,$$
$$K(r) = \frac{2}{r} G\pi\varrho_Z R_\mathrm{Z}^2\,.$$

Dostředivé zrychlení musí mít stejnou velikost jako intenzita

$$\frac{v^2}{r} = \frac{2}{r} G\pi\varrho_\mathrm{Z} R_\mathrm{Z}^2\,,$$
$$v = R_\mathrm{Z}\sqrt{2\pi\varrho_\mathrm{Z} G} \doteq 9\,700\,\mathrm{m{\cdot}s^{-1}}\,.$$

Dospěli jsme tak k zajímavému zjištění, že rychlost oběžnic kolem Zeměválce nezávisí na jejich vzdálenosti.

Úloha FoL.29 ... hoď sem to kladivo

Kosmonaut při vesmírné procházce kolem lodi zakopl o brašnu s nářadím a udělil jí impuls. Ta se od lodi vzdalovala po přímce až do vzdálenosti $l = 180\,\mathrm{m}$, *kde měla vůči lodi nulovou rychlost. Za kolik dní se do tohoto místa dostala, když víme, že hmotnost brašny je* $m_1 = 50\,\mathrm{kg}$ *a hmotnost lodi* $m_2 = 500\,\mathrm{kg}$? *Gravitační vliv ostatních těles neuvažujte.*

Lukáš si vzpomněl na brašnu z ISS.

Brašna se bude řídit Keplerovými zákony. Přímka je pouze speciálním případem elipsy, kde numerická excentricita je rovna jedné. Vzdálenost l je tedy dvojnásobek velké poloosy. Brašna vykonala půl oběhu, než se dostala od lodi do popsaného bodu (apoapsidy). Podle 3. Keplerova zákona platí

$$\frac{\left(\frac{l}{2}\right)^3}{(2t)^2} = \frac{G(m_1+m_2)}{4\pi^2}\,,$$

$$t = \sqrt{\frac{\pi^2 l^3}{8G(m_1+m_2)}}\,.$$

Po dosazení vyjde $t \doteq 162\,\mathrm{dní}$.

Lukáš Timko
`lukast@fykos.cz`

Úloha FoL.30 ... bryndavá

Chemik měl v plánu si připravit $100\,\mathrm{ml}$ *roztoku manganistanu draselného o koncentraci* $c_1 = 0{,}000\,5\,\mathrm{mol{\cdot}dm^{-3}}$, *takže si do odměrné baňky navážil potřebné množství manganistanu, doplnil destilovanou vodou po rysku a ideálně roztok promíchal. Poté si však do baňky nedopatřením vrazil a část roztoku se mu z ní vylila. Byl líný roztok připravovat znova, a jelikož jej nikdo neviděl, znovu doplnil baňku po rysku destilovanou vodou a tvářil se jakoby nic. Trápily ho ale výčitky svědomí, a tak odebral vzorek roztoku do kyvetky o délce* $1\,\mathrm{cm}$ *a vložil ji do spektrofotometru. Po měření zjistil, že intenzita monochromatického světla o vlnové délce* $526\,\mathrm{nm}$ *po průchodu vzorkem klesla o* $90\,\%$ *oproti původní intenzitě světla. Jaký objem roztoku si chemik vybryndal, pokud jeho měření bylo naprosto přesné? Molární absorpční koeficient manganistanu draselného pro danou vlnovou délku je* $2\,440\,\mathrm{cm^2{\cdot}mmol^{-1}}$. *Objem uveďte v mililitrech.*

Z Kiki bude opravdu ohromný farmaceut.

V příkladu využijeme Lambertova–Beerova zákona $A = \varepsilon c l$, kde A je absorbance, pro kterou platí rovněž $A = \log\left(I_0/I\right)$, kde I_0 představuje intenzitu záření na počátku a I intenzitu záření po průchodu vzorkem, c je koncentrace roztoku, l délka kyvety a ε molární absorpční koeficient. Můžeme tedy vypočítat nynější koncentraci roztoku

$$c_2 = \frac{\log\frac{I_0}{I}}{\varepsilon l}\,.$$

Nyní lze spočítat, jaké množství manganistanu bylo v původním a novém roztoku podle $m = nM = cVM$, kde $M = 158\,\mathrm{g{\cdot}mol^{-1}}$ je molární hmotnost manganistanu draselného. Dostaneme hodnoty m_1 (100%) a m_2 (x%). Když vypočteme $(1 - x/100)\cdot 100\,\mathrm{ml}$, dostaneme množství vylitého roztoku v *ml* (roztok byl ideálně promíchán, proto lze využít přímé úměry), což představuje objem asi $18\,\mathrm{ml}$.

Kristína Nešporová
`kiki@fykos.cz`

Úloha FoL.31 ... vážíme si rozpadů

Izotop zlata ^{173}*Au se rozpadá s poločasem rozpadu* $T_{\mathrm{Au}} = 59{,}0\,\mathrm{ms}$ *vyzářením alfa částice na iridium* ^{169}*Ir, které se dále rozpadá na* ^{165}*Re s poločasem rozpadu* $T_{\mathrm{Ir}} = 0{,}400\,\mathrm{s}$. *Na počátku máme čistý vzorek zlata* ^{173}*Au. V jakém okamžiku je hmotnost zlata stejná jako hmotnost* *iridia? Předpokládejte, že hmotnost atomu izotopu je přímo úměrná nukleonovému číslu.*

Karel vymýšlel, až vymyslel.

Vzhledem k tomu, že k řešení máme k dispozici počítač a můžeme tak využít tabulkový procesor, a vzhledem k tomu, že teorie vícenásobného rozpadu je na vysokoškolské úrovni, je i vzorové řešení vytvořené takovým způsobem, který jsme od řešitelů předpokládali, tj. numerickou simulací.

Numerická simulace byla vytvořená v programu MS Excel 2007 – lze však využít jakýkoliv jiný tabulkový editor či programovací jazyk. Simulaci najdete v souboru, který je na stránkách.

Pro výpočet byla použita Eulerova metoda, která je sice nejprimitivnější, ale na implementaci nejrychlejší. V nulovém čase máme pouze zlato $^{173}\mathrm{Au}$, které má svou maximální hmotnost označenou jako $m_{\mathrm{Au}}(0)$, v jejíchž násobcích budeme hmotnost jednotlivých látek uvádět. Na základě velikosti časového kroku, který byl nastaven na 0,01 ms a je ve sloupci A, se vypočítává hmotnostní úbytek v rámci jednoho časového kroku, který je ve sloupci D. Úbytek je vypočten ze vztahu

$$\Delta m_{\mathrm{Au}}(t+\Delta t) = m_{\mathrm{Au}}(t) - m_{\mathrm{Au}}(t+\Delta t) = m_{\mathrm{Au}}(t)\cdot\left(1-2^{-\frac{\Delta t}{T_{\mathrm{Au}}}}\right)\,.$$

Aktuální hmotnost zlata je pak rozdílem předchozí hodnoty a hmotnostního úbytku (sloupec C). Ve sloupci E je pak vypočítáno, kolik iridia nám ve vzorku přibude – jedná se o 169/173 násobek hmotnosti zlata, kterého ubylo. Tento násobek zavádíme proto, aby náš výpočet zohlednil úbytek hmotnosti v důsledku výletu jádra helia. Ve sloupci F pak nalezneme aktuální hmotnost iridia 169, která je součtem předchozí hodnoty a přírůstku a je od ní odečten úbytek. Úbytek se vypočítává v dalším sloupci G. Sloupec H je zde pak pro jednodušší vyhledání okamžiku, kdy je hmotnost iridia i zlata stejná – udává totiž poměr těchto dvou hmotností. Hledáme tedy v tomto sloupci čas, ve kterém tento poměr překročí 1, což nastalo mezi časy 0,062 64 s a 0,062 65 s.

Můžeme ovšem sáhnout i k časově náročnějšímu, ale přesnému analytickému řešení. Vycházíme z dvou obyčejných lineárních diferenciálních rovnic prvního řádu

$$\frac{\mathrm{d}N_{\mathrm{Au}}}{\mathrm{d}t} = -\lambda_{\mathrm{Au}}N_{\mathrm{Au}}\,,$$

$$\frac{\mathrm{d}N_{\mathrm{Ir}}}{\mathrm{d}t} = -\lambda_{\mathrm{Ir}}N_{\mathrm{Ir}} - \frac{\mathrm{d}N_{\mathrm{Au}}}{\mathrm{d}t} = -\lambda_{\mathrm{Ir}}N_{\mathrm{Ir}} + \lambda_{\mathrm{Au}}N_{\mathrm{Au}}\,,$$

kde $\lambda_{\mathrm{Au}} = \ln 2 T_{\mathrm{Au}}^{-1}$, $\lambda_{\mathrm{Ir}} = \ln 2 T_{\mathrm{Ir}}^{-1}$. Řešení první rovnice je triviální, rovnou ho proto dosadíme do druhé rovnice a dostaneme

$$\frac{\mathrm{d}N_{\mathrm{Ir}}}{\mathrm{d}t} + \lambda_{\mathrm{Ir}}N_{\mathrm{Ir}} = \lambda_{\mathrm{Au}}N_{\mathrm{Au0}}\mathrm{e}^{-\lambda_{\mathrm{Au}}t}\,,$$

kde N_{Au0} je počáteční množství zlata. Novou rovnici vynásobíme výrazem $\mathrm{e}^{\lambda_{\mathrm{Ir}}t}$ a upravíme ji tak na tvar

$$\frac{\mathrm{d}N_{\mathrm{Ir}}}{\mathrm{d}t}\mathrm{e}^{\lambda_{\mathrm{Ir}}t} + \lambda_{\mathrm{Ir}}N_{\mathrm{Ir}}\mathrm{e}^{\lambda_{\mathrm{Ir}}t} = \lambda_{\mathrm{Au}}N_{\mathrm{Au0}}\mathrm{e}^{(\lambda_{\mathrm{Ir}}-\lambda_{\mathrm{Au}})t}\,,$$

v němž s výhodou využijeme vlastnosti exponenciální funkce $\frac{\mathrm{d}}{\mathrm{d}t}\left(\mathrm{e}^{\lambda_{\mathrm{Ir}}t}\right) = \lambda_{\mathrm{Ir}}\mathrm{e}^{\lambda_{\mathrm{Ir}}t}$, což nám spolu s Leibnizovým pravidlem dá rovnici

$$\frac{\mathrm{d}}{\mathrm{d}t}\left(N_{\mathrm{Ir}}e^{\lambda_{\mathrm{Ir}}t}\right) = \lambda_{\mathrm{Au}}N_{\mathrm{Au0}}\mathrm{e}^{(\lambda_{\mathrm{Ir}}-\lambda_{\mathrm{Au}})t}\,,$$

kterou již snadno dokážeme integrovat. Ve zintegrované rovnici

$$N_{\mathrm{Ir}} \mathrm{e}^{\lambda_{\mathrm{Ir}} t} = \frac{\lambda_{\mathrm{Au}} N_{\mathrm{Au0}} \mathrm{e}^{(\lambda_{\mathrm{Ir}} - \lambda_{\mathrm{Au}})t}}{\lambda_{\mathrm{Ir}} - \lambda_{\mathrm{Au}}} + c$$

musíme vyjádřit konstantu c. Z podmínky $N_{\mathrm{Ir}}(0) = 0$ vyjde

$$c = -\frac{\lambda_{\mathrm{Au}} N_{\mathrm{Au0}}}{\lambda_{\mathrm{Ir}} - \lambda_{\mathrm{Au}}}\,,$$

na základě čehož jsme již schopni vyjádřit množství iridia v závislosti na čase

$$N_{\mathrm{Ir}} = \mathrm{e}^{-\lambda_{\mathrm{Ir}} t} \frac{\lambda_{\mathrm{Au}} N_{\mathrm{Au0}} \left(\mathrm{e}^{(\lambda_{\mathrm{Ir}} - \lambda_{\mathrm{Au}})t} - 1\right)}{\lambda_{\mathrm{Ir}} - \lambda_{\mathrm{Au}}}\,.$$

Zadání nám ukládá určit čas, ve kterém bude platit $m_{\mathrm{Au}} = m_{\mathrm{Ir}}$, neboli

$$M_{\mathrm{Au}} N_{\mathrm{Au0}} \mathrm{e}^{-\lambda_{\mathrm{Au}} t} = M_{\mathrm{Ir}} \mathrm{e}^{-\lambda_{\mathrm{Ir}} t} \frac{\lambda_{\mathrm{Au}} N_{\mathrm{Au0}} \left(\mathrm{e}^{(\lambda_{\mathrm{Ir}} - \lambda_{\mathrm{Au}})t} - 1\right)}{\lambda_{\mathrm{Ir}} - \lambda_{\mathrm{Au}}}\,,$$

kde M_{Au}, M_{Ir} jsou molární hmotnosti zlata a iridia. Vyjádřeno pomocí poločasů rozpadu dostáváme pro t vztah

$$\frac{\ln\left(1 - \frac{M_{\mathrm{Au}}}{M_{\mathrm{Ir}}}\left(\frac{T_{\mathrm{Au}}}{T_{\mathrm{Ir}}}\right)\right)}{\frac{\ln 2}{T_{\mathrm{Au}}} - \frac{\ln 2}{T_2}}\,.$$

Po číselném dosazení vyjde $t \doteq 0{,}062\,64\,\mathrm{s}$.

Uznávali jsme odpovědi v intervalu od $0{,}062\,5\,\mathrm{s}$ po $0{,}062\,8\,\mathrm{s}$, abychom neukřivdili těm, kteří použili o něco menší časový krok pro výpočet.

Karel Kolář karel@fykos.cz

Miroslav Hanzelka mirek@fykos.cz

Úloha FoL.32 ... Flash

Komiksový hrdina Flash se po výpadu na protivníka ani nezastavuje a rovnou oběhne celou zeměkouli, aby mohl znova udeřit. Běží konstantní rychlostí $v = 0{,}8c$. Při prvním úderu mu poklesne hybnost o polovinu původní hodnoty. Nově nabytou rychlostí vykoná ještě jeden oběh a při dalším úderu opět ztratí polovinu současné hybnosti. Určete poměr energií E_1/E_2, které se uvolní při prvním a při druhém nárazu. Podle přesných údajů na dc.wikia.com je klidová hmotnost Flashe (v civilu Barry Allen) $m_0 = 89\,\mathrm{kg}$. *Mirek koukal na seriály o superhrdinech.*

Při každém nárazu předá Flash okolí (tj. tělu záporáka) množství energie odpovídající ztrátě jeho vlastní kinetické energie. Celkovou energii Flashe lze při relativistických rychlostech vyjádřit pomocí tzv. Pythagorovy věty o energii $E = \sqrt{m_0^2 c^4 + p^2 c^2}$, kinetická energie je potom $E_{\mathrm{k}} = \sqrt{m_0^2 c^4 + p^2 c^2} - m_0 c^2$. Ztráty energie při prvním a druhém nárazu jsou

$$E_1 = \sqrt{m_0^2 c^4 + p^2 c^2} - \sqrt{m_0^2 c^4 + p^2 c^2/4}\,,$$
$$E_2 = \sqrt{m_0^2 c^4 + p^2 c^2/4} - \sqrt{m_0^2 c^4 + p^2 c^2/16}\,.$$

Za hybnost můžeme dosadit $p = \gamma m_0 v = (m_0 vc)/\sqrt{c^2 - v^2}$ a po několikerých úpravách dojdeme k finálnímu výrazu

$$\frac{E_1}{E_2} = \frac{1 - \sqrt{1 - \frac{3}{4}\beta^2}}{\sqrt{1 - \frac{3}{4}\beta^2} - \sqrt{1 - \frac{15}{16}\beta^2}}\,,$$

kde $\beta = v/c$. Dosazením za $\beta = 0{,}8$ dostaneme hodnotu $E_1/E_2 \doteq \pi$.

Miroslav Hanzelka
`mirek@fykos.cz`

Úloha FoL.33 ... we need to go deeper

Vypočítejte moment setrvačnosti desky, která má tvar jako na obrázku, okolo její osy symetrie o (desku tvoří pouze tmavé části). Tvar vznikne tak, že v půlkruhu vyřežeme díry půlkruhovitého tvaru s polovičním poloměrem a do těchto děr potom vložíme čtyři čtyřikrát menší půlkruhy s vyřezanými dírami, do nichž vložíme další půlkruhy s vyřezanými dírami a pokračujeme do nekonečna. Hmotnost desky je $m = 7\,\mathrm{kg}$ a poloměr největšího půlkruhu $R = 40\,\mathrm{cm}$.

Xellos vzpomínal na soutěže.

Spočítajme najprv hmotnosť útvaru z obrázka v závislosti od R. Všimnime si, že ide len o polkruh, z ktorého sú vyrezané tie isté, len 2krát zmenšené útvary. Keďže zmenšenie sa týka len dvoch rozmerov, hmotnosť sa ním zmenší 4krát. Ak je plošná hustota dosky σ, potom je hmotnosť polkruhu s polomerom R rovná $m_0 = \pi R^2 \sigma/2$; pre hmotnosť výsledného útvaru potom platí

$$m = m_0 - \frac{m}{2}\,,$$

$$m = \frac{\pi R^2 \sigma}{3}\,.$$

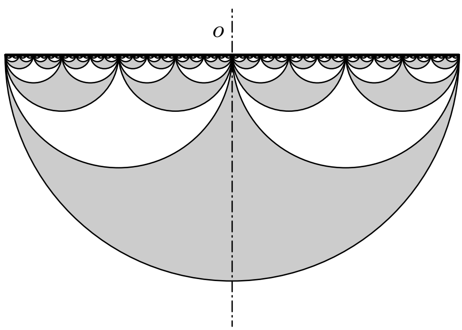

Obr. 5: Vyřezaná deska

Pri výpočte samotného momentu zotrvačnosti použijeme podobnú úvahu. Moment zotrvačnosti plného polkruhu s hmotnosťou m_0 okolo jeho osi symetrie je $I_0 = m_0 R^2/4$ a hľadaný moment si označme I. Ten sa pri dvojnásobnom zmenšení polomeru zmenší nie 4krát, ale až $2^4 = 16$krát, lebo ho vieme napísať v tvare $I = KmR^2$, kde K je neznáma konštanta. Zo Steinerovej vety navyše platí, že moment zotrvačnosti každého vyrezaného malého útvaru okolo osi symetrie veľkého je rovný jeho momentu okolo vlastnej osi plus jeho hmotnosti krát $(R/2)^2$, teda

$$\begin{aligned} I &= I_0 - 2\left(\frac{I}{16} + \frac{m}{4}\left(\frac{R}{2}\right)^2\right) = \frac{\pi R^4\sigma}{8} - \frac{I}{8} - \frac{\pi R^4\sigma}{24}\,,\\ I &= \frac{2\pi R^4\sigma}{27} = \frac{2mR^2}{9}\,. \end{aligned}$$

čo je číselne $0{,}25\,\mathrm{kg\cdot m^2}$.

Jakub Šafin
xellos@fykos.cz

Úloha FoL.34 ... špejlička

V misce, která má tvar polokoule s poloměrem $R = 10\,\mathrm{cm}$, leží špejle délky $2l = 30\,\mathrm{cm}$. Určete úhel α (ve stupních), který bude špejle svírat se svislým směrem, pro její rovnovážný stav.
f(Alešovi) se líbila úloha s tyčí na netu.

Při řešení využijeme princip virtuální práce, zapsat ho můžeme jako

$$\sum_{i=1}^{N} \boldsymbol{F}_i \cdot \delta\boldsymbol{r}_i = 0\,, \tag{2}$$

kde $\boldsymbol{F}_i$ jsou výslednice vtištěných sil a $\delta\boldsymbol{r}_i$ jsou posunutí slučitelná s vazbami, i je index hmotného bodu. V uspořádání máme jedinou vtištěnou sílu, a to je síla tíhová $\boldsymbol{F}_\mathrm{G}$. Ta působí jen ve svislém směru, řekněme podél osy y mířící dolů. Místo jejího působení bude těžiště špejle. V rovnováze se tyč nehýbe a nepůsobí na ni žádná síla ve směru x, a proto stačí vyjádřit složku y-ovou. Vyjádříme si souřadnici těžiště v závislosti na úhlu

$$y = R\sin 2\alpha - l\cos\alpha\,.$$

Nyní spočteme virtuální posunutí

$$\delta y = \frac{\mathrm{d}y}{\mathrm{d}\alpha}\delta\alpha = (2R\cos 2\alpha + l\sin\alpha)\,\delta\alpha\,.$$

Po dosazení do (2) máme

$$F\delta y = mg\,(2R\cos\alpha + l\sin\alpha)\,\delta\alpha = 0\,.$$

Po vyřešení máme dvě řešení, fyzikální smysl má jen to kladné, které je ve tvaru

$$\sin\alpha = \frac{l}{8R} + \frac{1}{2}\sqrt{\frac{l^2}{16R^2} + 2}\,.$$

Číselně pak dostaneme $\alpha \doteq 67^\circ$.

Aleš Flandera
flandera.ales@fykos.cz

Úloha FoL.35 ... teserakt

Výzkumná expedice našla na dně oceánu mimozemský objekt teserakt neboli čtyřrozměrnou krychli neboli hyperkrychli. Přirozeně chtěli prozkoumat její fyzikální vlastnosti, a tak se ji rozhodli roztavit. Zjistili, že je z izotropního materiálu s velkou délkovou teplotní roztažností, která navíc s rostoucí teplotou lineárně roste. Konkrétně $\alpha_a(T_1) = 5 \cdot 10^{-4}\,\mathrm{K}^{-1}$ *a* $\alpha_a(T_2) = 2 \cdot 10^{-3}\,\mathrm{K}^{-1}$ *pro* $T_1 = 300\,\mathrm{K}$, $T_2 = 400\,\mathrm{K}$. *Vypočítejte procentuální nárůst čtyřobjemu hyperkrychle při zahřátí z* T_1 *na* T_2*, jestliže má při teplotě* T_1 *délku hrany* $a = 10\,\mathrm{cm}$.

Mirek přemýšlel nad fyzikou ve filmu Avengers.

Délková teplotní roztažnost je definovaná vztahem

$$\alpha_a = \frac{1}{a}\frac{\mathrm{d}a}{\mathrm{d}T}$$

a analogicky pro objemovou roztažnost

$$\alpha_V = \frac{1}{V}\frac{\mathrm{d}V}{\mathrm{d}T}\,.$$

Objem krychle je $V = a^4$ a pro velmi malé teplotní rozdíly platí

$$V + \mathrm{d}V = (a + \mathrm{d}a)^4 \approx a^4 + 4a^3\mathrm{d}a = V + 4V\frac{\mathrm{d}a}{a}.$$

Dosazením $\mathrm{d}V = \alpha_V a^4 \mathrm{d}T$, $\mathrm{d}a = \alpha_a a \mathrm{d}T$ dostaneme rovnici

$$a^4 + a^4\alpha_V\mathrm{d}T = a^4 + 4a^4\alpha_a\mathrm{d}T\,,$$

takže $\alpha_V = 4\alpha_a$. Rozdíl v objemu potom získáme jednoduchou integrací,

$$\int_{V_1}^{V_2}\frac{\mathrm{d}V}{V} = \int_{T_1}^{T_2}\alpha_V(T)\mathrm{d}T\,,$$

$$\ln\frac{V_2}{V_1} = 2\left(T_2 - T_1\right)\left(\alpha_a(T_2) + \alpha_a(T_1)\right)\,,$$

z čehož už pouze vyjádříme hledaný procentuální nárůst

$$\frac{V_2 - V_1}{V_1} = \left(\mathrm{e}^{2(T_2 - T_1)(\alpha_a(T_2) + \alpha_a(T_1))} - 1\right)\cdot 100\,\% \doteq 64{,}9\,\%\,.$$

Miroslav Hanzelka
`mirek@fykos.cz`

Úloha FoL.36 ... krátké ruce

Mirek se rozhodl změřit rozměry svého pokoje, ale měl po ruce pouze dvoumetrový skládací metr. Když ho chytil každou rukou za jeden konec a rozpažil, zjistil ke svému překvapení, že ho nedokáže zcela narovnat. Určete vzdálenost nejnižšího bodu prověšeného metru od vodorovné spojnice rukou, jestliže víte, že se metr skládá že čtyř shodných částí délky $l = 0{,}5\,\mathrm{m}$ *a vzdálenost mezi jeho konci (rozpětí rukou) je* $L = 1{,}8\,\mathrm{m}$. *Překryvy ve spojích a tření zanedbejte.*

Mirek objevil, že výška postavy a rozpětí rukou jsou si přibližně rovny.

Vzhledem k symetrii problému nám k popisu budou stačit dvě zobecněné souřadnice α, β představující úhly sevřené mezi první, resp. druhou částí metru a vertikálou. Pomocí těchto souřadnic vyjádříme polohy těžišť a z nich potenciální energii

$$u(\alpha,\beta) = -2mg\frac{l\cos\alpha}{2} + 2mg\left(l\cos\alpha + \frac{l\cos\beta}{2}\right) = -mgl(3\cos\alpha + \cos\beta)\,,$$

kde jsme nulovou hladinu umístili do výšky rukou a kde m označuje hmotnost jednoho dílu metru. Potenciální energii budeme chtít minimalizovat, nesmíme však zapomenout na podmínku

$$L = 2l(\sin\alpha + \sin\beta)$$

plynoucí z neměnné délky jednotlivých částí metru. Označme $f(\alpha,\beta) = 2l(\sin\alpha + \sin\beta) - L = 0$. Máme pouze jednu podmínku, zavedeme tedy jeden Lagrangeův multiplikátor λ a sestavíme rovnice

$$\frac{\partial U}{\partial\alpha} - \lambda\frac{\partial f}{\partial\alpha} = 0\,,$$
$$\frac{\partial U}{\partial\beta} - \lambda\frac{\partial f}{\partial\beta} = 0\,.$$

Když z každé rovnice vyjádříme λ, výrazy porovnáme a rovnou zderivujeme, dostaneme jednu rovnici o dvou neznámých

$$3\,\mathrm{tg}\,\alpha = \mathrm{tg}\,\beta\,.$$

Druhou rovnici potřebnou k určení α, β představuje omezující podmínka. Jedná se o transcendentní rovnice, jejichž fyzikálně přijatelným řešením je dvojice $\alpha \approx 55{,}6\,^\circ$, $\beta \approx 77{,}13\,^\circ$. Polohu nejníže položeného bodu metru vyjádříme pomocí jednoduché geometrie vztahem

$$h = l(\cos\alpha + \cos\beta)$$

a numerickým dosazením určíme, že hledaná vzdálenost je 0,394 m.

Miroslav Hanzelka
`mirek@fykos.cz`

Úloha FoL.37 ... odporný Fibonacci

Rezistory o shodném odporu $R = 1\,\Omega$ zapojíme následovně: Nejdříve dáme dva rezistory do série a za ně dvojici paralelně zapojených rezistorů, za ně tři paralelně zapojené rezistory, dále pět, osm, třináct ... až z rezistorů vytvoříme nekonečnou Fibonacciho posloupnost. Vypočtěte odpor tohoto zapojení. *Mirek chtěl vymyslet něco skutečně odporného.*

Označme si hodnotu n–tého členu Fibonacciho posloupnosti $F(n)$. Potom odpor paralelního zapojení rezistorů na odpovídající pozici bude $R/F(n)$. Podstatou úlohy je tedy vyjádřit $F(n)$.

Rekurentní vztah pro Fibonacciho posloupnost je dán diferenční rovnicí

$$F_n = F_{n-1} + F_{n-2}, \quad F_1 = 1, \quad F_2 = 1\,.$$

Řešením charakteristické rovnice $t^2 = t + 1$ dostaneme dvojici řešení $\varphi_+ = \left(1+\sqrt{5}\right)/2$, $\varphi_- = \left(1-\sqrt{5}\right)/2$, pro jejichž lineární kombinace musí vzhledem k počátečním podmínkám platit

$$c_1\varphi_+ + c_2\varphi_- = 1c_1\varphi_+^2 + c_2\varphi_-^2 = 1\,.$$

Řešením této rovnice dostaneme $c_1 = 1/\sqrt{5}$, $c_2 = -1/\sqrt{5}$, z čehož plyne

$$F_n = \frac{\varphi_+ - \varphi_-}{\sqrt{5}}\,.$$

Nyní potřebujeme vyčíslit sumu

$$R\sum_{i=1}^{\infty} \frac{1}{F_n}\,.$$

Analytické řešení zatím nebylo nalezeno, uchýlíme se proto k numerickému řešení. Řada velmi rychle konverguje, zaokrouhlený výsledek je $3{,}36\,\Omega$.

Miroslav Hanzelka
mirek@fykos.cz

Úloha M.1 ... jehlové podpatky

Co vyvine větší tlak a jaké budou jeho hodnoty? Krychle z oceli o hraně $3\,\mathrm{m}$*, nebo žena na jehlových podpatcích o průměru* $5\,\mathrm{mm}$*, která má hmotnost* $59{,}\overline{9}\,\mathrm{kg}$*? Uvažujte situaci, kdy veškerá váha spočívá pouze na jednom podpatku.* *Monika zašlápla mravence.*

Nejprve vypočteme tlak, který vyvine žena na jehlových podpatcích. Platí vztah

$$p_1 = \frac{F_1}{S_1} = \frac{4m_1 g}{\pi d^2} \doteq 3{,}0 \cdot 10^7\,\mathrm{Pa}\,,$$

kde jsme dosadili $g = 9{,}81\,\mathrm{m{\cdot}s^{-2}}$. Pro výpočet tlaku, kterým působí na vodorovnou podložku ocelová krychle, potřebujeme znát hustotu oceli ϱ_2. Ocelí však existují různé druhy. Aby krychle vyvolala tlak větší než p_1, musí platit

$$\varrho_2 > \frac{p_1}{ag}\,,$$

kde a je délka hrany krychle. Vychází $\varrho_2 > 1{,}0 \cdot 10^6\,\mathrm{kg{\cdot}m^{-3}}$, což je o dva až tři řády více než hustota běžných kovů. Větším tlakem tedy budou působit jehlové podpatky.

Monika Ambrožová
monika@fykos.cz

Úloha M.2 ... zácpa

Uvažujte automobil popojíždějící v koloně rychlostí $v = 2\,\mathrm{m{\cdot}s^{-1}}$*. Jak rychle se mění úhel, pod kterým se řidič dívá na dopravní návěstidlo, je-li jeho počáteční vodorovná vzdálenost od návěstidla* $x = 30\,\mathrm{m}$ *a značka se nachází ve výšce* $h = 2{,}5\,\mathrm{m}$*? Rozměry automobilu i značky zanedbejte.* *Verča pozorovala chování řidičů v koloně.*

Značka sa vzhľadom na nás pohybuje vodorovne rýchlosťou v. Značku vidíme pod uhlom φ, pre ktorý platí

$$\sin\varphi = \frac{h}{\sqrt{h^2 + x^2}}\,.$$

Zložka rýchlosti v tangenciálnom smere je

$$v_\mathrm{t} = v\ \sin\varphi\,.$$

Rýchlosť menenia uhla, uhlová rýchlosť, potom je

$$\omega = \frac{v_\mathrm{t}}{\sqrt{h^2 + x^2}} = \frac{v\ h}{h^2 + x^2} \doteq 5{,}5 \cdot 10^{-3}\,\mathrm{s^{-1}}\,.$$

Jakub Kocák
jakub@fykos.cz

Úloha M.3 ... velmi pomalá relativita

Dvě kuličky se pohybují rychlostmi $0{,}4\,\mathrm{m{\cdot}s^{-1}}$ *a* $0{,}9\,\mathrm{m{\cdot}s^{-1}}$ *stejným směrem. Před srážkou je ta pomalejší napřed, po srážce se pohybují jako jedno těleso. O kolik se při srážce ohřejí, jestliže měly před srážkou stejnou teplotu? Tepelná kapacita materiálu kuličky je* $c = 0{,}02\,\mathrm{mJ{\cdot}K^{-1}{\cdot}g^{-1}}$, *hmotnost kuliček je shodná.* *Janči zjednodušoval Lukášovu relativitu.*

Zo zákona zachovania hybnosti dostaneme výslednú rýchlosť guliek ako aritmetický priemer ich pôvodných rýchlostí. Zmena energie, ktorá pôjde do ohrievania, je

$$\Delta E = \frac{1}{2}mv_1^2 + \frac{1}{2}mv_2^2 - m\left(\frac{v_1+v_2}{2}\right)^2 = \frac{1}{4}m(v_1 - v_2)^2\,.$$

Zmena teploty je pridaná energia delená celkovou teplotnou kapacitou

$$\Delta t = \frac{\Delta E}{2mc} = \frac{(v_1 - v_2)^2}{8c} \doteq 1{,}6\,^\circ\mathrm{C}\,.$$

Ján Pulmann
`janci@fykos.cz`

Úloha M.4 ... žbluňk

Jak nejméně vysoko nad hladinou vody musí být dolní konec svisle orientované tyče o délce $l = 50\,\mathrm{cm}$, *aby se po dopadu zanořila celá pod vodu? Tyč má poloviční hustotu než voda a na spodku je mírně zatížená, abychom neměli problémy se stabilitou.* *Lukáš se koupal.*

Označme si postupně ϱ, S, l, x hustotu vody, průřez tyče, celkovou délku tyče a délku ponořené části. Pro vztlakovou sílu potom platí

$$F_{\mathrm{vz}} = \varrho S\,xg\,.$$

Práce vykonaná touto silou při zanořování tyče je potom

$$W = \varrho S\,g\int_0^l x\,\mathrm{d}x = \frac{1}{2}\varrho S\,gl^2\,.$$

(Jedná se vlastně o maximální potenciální energii pružiny s tuhostí $\varrho S g$.) Zvolme nulovou hladinu potenciální energie tíhového pole tak, aby byla energie nulová právě při úplném zanoření tyče. Pak platí rovnost

$$\frac{1}{2}\varrho S\,lgh = \frac{1}{2}\varrho S\,gl^2\,,$$

kde levá strana představuje potenciální energii ve výšce h vůči zanořené tyči. Zřejmě $h = l$, takže dolní konec tyče bude na začátku přesně na hladině vody.

Miroslav Hanzelka
`mirek@fykos.cz`

Úloha E.1 ... blesk

Jančiho fotoaparát má na baterii napsány údaje 3,6 V *a* 1 250 mAh. *Kondenzátor použitý v blesku má kapacitu* 90 µF *a je nabíjen na napětí* 180 V. *Uvažujte, že při nabíjení máme přesně poloviční ztráty energie. Kolik blesků zvládne fotoaparát s plně nabitou baterií, než se úplně vybije? Jedná se o dokonalou baterii – tedy napětí neklesá během vybíjení. Upozorňujeme, že počet blesků je celé číslo.* *Janči nerad fotí s bleskem.*

V baterke je uložených $3{,}6\,\mathrm{V}\cdot 1{,}250\,\mathrm{Ah}\cdot 3600\,\mathrm{s{\cdot}h^{-1}}$ joulov energie. Jeden blesk jej spotrebuje, pri štandardnom značení, CU^2. Pomer celkovej energie a energie na jeden blesk zaokrúhlený nadol na celé čísla je 5 555, po tomto množstve bleskov nám teda neostane energia na ďalšie.

Ján Pulmann
`janci@fykos.cz`

Úloha E.2 ... zamotané odpory

Jaký proud I poteče zdrojem napětí $U = 1\,\mathrm{V}$, pokud má každý rezistor odpor $1\,\Omega$?

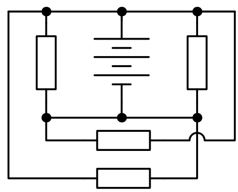

Obr. 6: Schéma zapojení

Janči vymýšlel bez ohledu na řešení.

Spodné dva body, kde sa stretávajú tri vodiče, môžeme spojiť a rozmotať tak prekrížené vodiče. Po prekreslení dostaneme ku zdroju dva paralelne pripojené dvojice paralelne zapojených odporov. Celkový odpor je teda štvrtina jedného odporu a prúd je 4 A.

Ján Pulmann
`janci@fykos.cz`

Úloha E.3 ... aberace

Světlo s vlnovou délkou 400 nm *ve vakuu má v čočce vlnovou délku* 265 nm. *Pro světlo s vlnovou délkou* 700 nm *ve vakuu je vlnová délka v čočce* 460 nm. *O kolik se posune ohnisková vzdálenost pro červené světlo, jestliže má modré světlo ohniskovou vzdálenost* 1 m*? Jde o tenkostěnnou čočku.* *Janči vzpomínal na ty části optiky, které se mu líbily.*

Vyjdeme ze zobrazovací rovnice pro tenkou čočku

$$\frac{1}{f} = \frac{n - n_0}{n}\left(\frac{1}{R_1} - \frac{1}{R_2}\right) ,$$

v níž n_0 představuje index lomu okolí (pro vakuum $n_0 = 1$) a n je index lomu čočky. Pro ohniskové vzdálenosti f_r (červené světlo), f_b (modré světlo) můžeme tyto rovnice vydělit a vyjádřit

$$f_\mathrm{r} = \frac{n_\mathrm{b} - 1}{n_\mathrm{r} - 1} f_\mathrm{b}\,,$$

kde příslušné indexy lomu vyjádříme z jednoduchého vztahu $\lambda = \lambda_0/n$, kde λ_0 je vlnová délka ve vakuu a λ uvnitř čočky. Posun ohniska je

$$f_\mathrm{r} - f_\mathrm{b} = f_\mathrm{b}\left(\frac{\lambda_\mathrm{r}\left(\lambda_{\mathrm{b}0} - \lambda_\mathrm{b}\right)}{\lambda_\mathrm{b}\left(\lambda_{\mathrm{r}0} - \lambda_\mathrm{r}\right)} - 1\right) \doteq 0{,}024\,\mathrm{m}\,.$$

Miroslav Hanzelka
`mirek@fykos.cz`

Úloha E.4 ... práce na nic

Deskový kondenzátor je nabitý na napětí $1\,\mathrm{V}$*, kolmo na elektrické pole mezi deskami o vzdálenosti* $d = 0{,}1\,\mathrm{mm}$ *je magnetická indukce o velikosti* $2\,\mathrm{\mu T}$*. Z desky s nižším potenciálem vylétá elektron s nulovou počáteční rychlostí. Vypočtěte velikost rychlosti, s jakou dorazí na druhou desku.* *Xellos rád zavádza.*

Jelikož magnetické pole nekoná práci, elektron získá kinetickou energii $E = 1\,\mathrm{eV}$. To v řeči rychlostí znamená

$$v = \sqrt{\frac{2E}{m_\mathrm{e}}} \doteq 593\,000\,\mathrm{m\cdot s^{-1}}\,.$$

Ján Pulmann
`janci@fykos.cz`

Úloha X.1 ... roztáhneme se

Železo přejde při teplotě T z kubické prostorově centrované fáze do plošně centrované. Hrany krystalků se prodlouží o 22 %. Kolikrát se zmenší hustota tohoto krystalu?

Tomáš Bárta přemýšlel o železe.

V prostorově centrované fázi připadají na jednu buňku 2 atomy. V plošně centrované 4 atomy. Hmotnost tedy bude 2krát větší a objem bude $1{,}22^3$krát větší než původně. Hustota tedy bude $2/1{,}22 \cdot 10^3 \doteq 1{,}10$krát menší.

Aleš Flandera
`flandera.ales@fykos.cz`

Úloha X.2 ... topná sezóna

Kolikrát bychom museli pustit hopík o hmotnosti $m = 200\,\mathrm{g}$ z výšky $h = 1\,\mathrm{m}$ na podlahu z polyvinylchloridu o hustotě $\varrho = 1380\,\mathrm{kg{\cdot}m^{-3}}$ a měrné tepelné kapacitě $c = 0{,}9\,\mathrm{kJ{\cdot}kg^{-1}{\cdot}K^{-1}}$, aby se jeho dobře tepelně izolovaný kousek o ploše $S = 1\,\mathrm{m^2}$ a tloušťce $d = 1\,\mathrm{cm}$ ohřál o jeden stupeň Celsia? Koeficient restituce k mezi hopíkem a PVC, definovaný jako poměr rychlosti hopíku těsně po odrazu a těsně před odrazem, budiž 70 %. Počítejte s tíhovým zrychlením $g = 9{,}81\,\mathrm{m{\cdot}s^{-2}}$.

Terku při vymýšlení úloh zábly nohy a přemýšlela o alternativních způsobech vytápění.

Před odrazem má hopík energii mgh, po odrazu $mghk^2$, velikost odevzdaného tepla je pak $mgh(1-k^2)$. Označíme-li hledaný počet odrazů N, platí rovnost

$$Nmgh(1-k^2) = c\varrho S\,d\Delta T\,,$$

$$N = \frac{c\varrho S\,d\Delta T}{mgh(1-k^2)} \doteq 12\,413\,,$$

kde byla číselná hodnota N zaokrouhlena nahoru na celé číslo.

Tereza Steinhartová
`terkas@fykos.cz`

Úloha X.3 ... šestiúhelníková koule

Alfa fáze nitridu boru je tvořena rovinami atomů uspořádaných do šestiúhelníků. Podařilo se nám dostat se ke kouli z tohoto materiálu s poloměrem $r = 1\,\mathrm{\mu m}$. Kolik nejvíce takovýchto atomových rovin může protnout přímka protínající kouli? Potřebné informace o struktuře si dohledejte.

Xellos vzpomínal na chemii.

Webová stránka `http://www.ioffe.rssi.ru/SVA/NSM/Semicond/BN/basic.html` hovorí o vzdialenosti rovín $c = 6{,}66\,\mathrm{\AA}$. Najviac ich pretne priamka idúca priemerom, a to

$$N = \frac{2r}{c} \doteq 3\,000\,.$$

Ján Pulmann
`janci@fykos.cz`

Úloha X.4 ... pevná či odpružená

Písty vzduchové vidlice jízdního kola mají průřez $S = 5\,\mathrm{cm}^2$ a výšku $h = 20\,\mathrm{cm}$. K vidlici je připojen manometr, který ukazuje tlak $p_1 = 100\,\mathrm{psi}$. O kolik cm poklesne zdvih vidlice, jestliže se o ni celou vahou opře člověk o hmotnosti $m = 60\,\mathrm{kg}$? Uvažujte ideální dvouatomový plyn a adiabatický děj. Nezapomeňte, že vidlice má dvě nohy.

Mirek se údržbě kola dlouhodobě vyhýbá.

Vyjdeme ze vztahu pro adiabatický děj v ideálním plynu

$$p_1 V_1^\kappa = p_2 V_2^\kappa\,,$$

kde κ je Poissonova konstanta. Na začátku máme objem $V_1 = Sh$, po stlačení $V_2 = S(h - \Delta h)$, kde Δh je hledaný pokles zdvihu. Pro tlaky platí vztah

$$p_2 = p_1 + \frac{mg}{2S}\,,$$

kde dvojka ve jmenovateli zohledňuje rozložení síly na obě nohy. Dosazením vztahů pro p_2, V_1, V_2 a umocněním na $1/\kappa$ dostaneme

$$p_1^{1/\kappa} Sh = \left(p_1 + \frac{mg}{2S}\right)^{1/\kappa} S(h - \Delta h)$$

a po úpravách

$$\Delta h = h\left(1 - \left(\frac{p_1}{p_1 + \frac{mg}{2S}}\right)^{1/\kappa}\right)\,,$$

což po číselném dosazení pro $\kappa = 7/5$ dohromady s převodem $1\,\mathrm{psi} = 6\,895\,\mathrm{Pa}$ dává pokles zdvihu $\Delta h \doteq 7{,}1\,\mathrm{cm}$.

Miroslav Hanzelka
mirek@fykos.cz

FYKOS
UK v Praze, Matematicko-fyzikální fakulta
Ústav teoretické fyziky
V Holešovičkách 2
180 00 Praha 8

www: `http://fykos.cz`
e-mail: `fykos@fykos.cz`

FYKOS je také na Facebooku
http://www.facebook.com/Fykos

Fyzikální korespondenční seminář je organizován studenty MFF UK. Je zastřešen Oddělením pro vnější vztahy a propagaci MFF UK a podporován Ústavem teoretické fyziky MFF UK, jeho zaměstnanci a Jednotou českých matematiků a fyziků.